

## ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی

لیلا افشار

مریم حسینی<sup>۱</sup>

محمود عباسی

### چکیده

زمینه: پژوهش گامی است که پژوهشگر برای شفاف کردن مسأله‌ای مبهم بر می‌دارد تا پاسخی دقیق و منطقی برای حل آن پیدا کند. اخلاق پژوهش، شاخه‌ای از اخلاق حرفه‌ای است و به اصول اخلاقی که پژوهش را از آغاز تا پایان کار هدایت می‌کنند، می‌پردازد. از آنجایی که هدف اخلاقی مهم آموزش بهبود زندگی افراد، جوامع و جامعه، می‌باشد، ملاحظات اخلاقی باید در مرکز پژوهش‌های آموزشی، قرار گیرد، زیرا پژوهش نیازمند پایبندی پژوهشگر به اصول و ارزش‌های والای انسانی و اخلاقی است؛ چراکه فقدان باور و اعتقاد پژوهشگر به اصول اخلاقی و انسانی موجب استفاده وی از هرگونه ابزار اخلاقی و غیراخلاقی در جهت رسیدن به اهداف مورد نظر خویش و همچنین استفاده‌های بایسته و نبایسته از نتایج و دستاوردهای تحقیقات علمی‌اش خواهد شد. هدف این مقاله مروری تبیین ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی است.

**روش کار:** در این مقاله مروری برای پیشنهاد ملاحظات اخلاقی در زمینه پژوهش‌های آموزشی، متون مرتبط با ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی که در طی سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۱۳ منتشر شده‌اند و با استفاده از کلمات کلیدی ملاحظات اخلاقی، پژوهش آموزشی، راهنمای اخلاقی در منابع کتابخانه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی همچون Eric, Medline و موتورهای جستجو نظیر Google Scholar جستجو و مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

---

۱- دانشجوی دکترای تخصصی آموزش پزشکی دانشکده آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)  
Email: bahare62@yahoo.com

**نتیجه‌گیری:** پس از بررسی اخلاق در حوزه پژوهش‌های آموزشی در سه بعد ارتباط با مشارکت کنندگان، طراحی، اجرا و انتشار نتایج و فرد پژوهشگر، بر طبق یافته‌های ما لزوم وضع دستورالعمل‌های حرفه‌ای و در صورت لزوم وضع قوانین و مقررات بیش از پیش برای جلوگیری از انحرافات احتمالی در مسیر پژوهش ضروری به نظر می‌سد. پژوهش‌ها باید زیر نظر کمیته‌های اخلاق پژوهش (که از سوی دانشگاه‌ها، مؤسسات و نهادهای مرتبط با حوزه پژوهش‌های آموزشی ایجاد شده‌اند)، انجام گیرند و این انجمن‌ها باید پژوهشگران آموزشی را ملزم به رعایت دستورالعمل‌ها نمایند. در پایان، ایجاد چنین کمیته‌هایی به منظور سر و سامان دادن به وضعیت اخلاق پژوهش در ایران نیز پیشنهاد می‌شود.

### واژگان کلیدی:

ملاحظات اخلاقی، پژوهش آموزشی، راهنمای اخلاقی

## مقدمه

پژوهش گامی است که پژوهشگر برای شفاف کردن مسأله‌ای مبهم بر می‌دارد تا پاسخی دقیق و منطقی برای حل آن پیدا کند (رنجبر، ۱۳۸۷ش.). پژوهش از ملزومات اولیه ایجاد و گسترش هر نظام علمی موفق و از مسؤولیت‌های عمده دانشگاه‌ها در قبال مسائل مبتلابه جامعه محسوب می‌شود و پژوهشگر از طریق کشف اسرار ناشناخته جهان، به افزایش رفاه و کیفیت زندگی آحاد جامعه و نسل‌های آینده خدمت می‌نماید (نعمتی، ۱۳۸۹ش.). تلاش برای پاسخ به پرسش‌ها در عالی‌ترین شکل خود پژوهش نام دارد، با انجام یک پژوهش، در واقع یک فعالیت اجتماعی رخ داده است و مسؤولیت‌های اجتماعی در پی خواهد داشت که پژوهشگر در برابر تمامی افراد استفاده کننده از آن یافته‌ها، مسؤول خواهد بود و لذا وظیفه خواهد داشت که تنها حقیقت را بیان کرده و ذهن افراد را درگیر مسائل حاشیه‌ای و غیرواقعی نکند (صراطی شیرازی، ۱۳۹۱ش.). پژوهش علمی، علاوه بر آن که به عنوان جستجوی محض دانش، ارزشمند است، فعالیت ضروری و حیاتی است که به منظور فهم و درک ما از جهان، شرایط مادی، زندگی اجتماعی و سعادت و خیرمان انجام می‌شود و با آن که قرار است به حل مشکلات بزرگی که بشر با آن روبه روست کمک کند، در عین حال نیز، احتمال دارد مشکلات بشر را حادث کرده، به آن‌ها دامن بزند؛ چرا که پژوهش، اگر به درستی هدایت نشود و در مسیر توسعه معنوی و رشد اخلاق نباشد، عامل تخریب و نابودی به شمار می‌رود (خالقی، ۱۳۸۷ش.). پژوهش به عنوان فعالیتی که در بطن جامعه انجام می‌شود و در سرنوشت بشر مؤثر است، می‌تواند جهت‌گیری اخلاقی، غیراخلاقی یا ضداخلاقی داشته باشد. دغدغه مسؤولیت‌پذیری در فرایند تحقیق، پژوهشگر را نیازمند علم

اخلاق می‌سازد (نوروززاده ۱۳۸۹ ش.). اصول اخلاقی و ارزش‌ها، اجزای جدا ناپذیر پژوهش هستند و بر همه مراحل و عناصر آن تأثیر می‌گذارند (امین، ۱۳۸۹ ش.).

دایره المعارف بریتانیکا اخلاق را در ابعاد اخلاق نظری (فرا اخلاق)، اخلاق هنجاری (دستوری) و اخلاق کاربردی تعریف و تقسیم بندی نموده است (نعمتی، ۱۳۸۹ ش.). اخلاق کاربردی در حقیقت به کارگیری انتقادی روش‌های فلسفی برای بررسی اصول اخلاقی در تصمیمات عملی و برخورد با مسائل و پیشامدهای مختلف در حرفه‌ها، فناوری‌ها، حکومت‌ها و غیره است (بیچامپ، ۱۹۹۹ م.). اخلاق کاربردی در واقع شاخه‌ای از اخلاق هنجاری است، با این تفاوت که در اخلاق هنجاری اصلی‌ترین احکام اخلاق و عام‌ترین معیار خوب و بد و درست و نادرست مطرح می‌شود، اما اخلاق کاربردی به بحث از هنجارهای اخلاقی در رشته‌ها، شغل‌ها و موقعیت‌های خاص می‌پردازد (شمالی، ۱۳۸۹ ش.). اخلاق پژوهشی می‌تواند به عنوان نوعی از اخلاق کاربردی- میان اخلاق و رعایت قانون- محسوب گردد، که هر دو سعی در ارائه راهنماها و حمایت از پژوهشگران در کارشان و تشکیل یک عرصه کاوشی برتر، با نمونه‌های تجربی خود را دارند (اسپوزیتو، ۲۰۱۲ م.).

اخلاق در پژوهش به عنوان یکی از اصلی‌ترین موضوعات اخلاق زیستی نوین، در عرصه‌های مختلف علم و فناوری مورد توجه اندیشمندان و اخلاقیون جهان قرار دارد (زاهدی، ۱۳۹۰ ش.). امروزه اخلاق به سنگ بنایی برای انجام مؤثر و معنی‌دار پژوهش تبدیل شده است. در حالی که ملاحظات اخلاقی ممکن است در ابتدا به عنوان موانعی در شروع یک مطالعه به نظر آیند، اما به وضوح از این روند جدایی ناپذیر است (دورو، ۲۰۸۸ م.) و نگرانی‌های اخلاقی باید در خط مقدم هر پروژه تحقیقاتی باشد و باید تا مرحله نوشتن و انتشار ادامه یابد (ولینگتون، ۲۰۰۰ م.).

محقق همواره در پی کشف ناشناخته‌ها و رفع ابهامات ذهنی بشر است که حرکت در این مسیر از سویی مستلزم اندیشه ورزی، جسارت و پشتکار و از دیگر سو، نیازمند پایبندی پژوهشگر به اصول و ارزش‌های والای انسانی و اخلاقی است؛ چراکه فقدان باور و اعتقاد پژوهشگر به اصول اخلاقی و انسانی موجب استفاده وی از هرگونه ابزار اخلاقی و غیراخلاقی در جهت رسیدن به اهداف مورد نظر خویش و همچنین استفاده‌های بایسته و نبایسته از نتایج و دستاوردهای تحقیقات علمی‌اش خواهد شد (نعمتی، ۱۳۸۹ش.).

هدف از آموزش و ماهیت آن، بهبود زندگی فردی و جوامع است. علاوه بر این، پژوهش در آموزش اغلب بر کودکان و سایر اقشار آسیب پذیر صورت می‌گیرد. ما باید برای محافظت از این جمعیت، از جامعه پژوهشی، و از همه کسانی که با آنها روابط حرفه‌ای داریم، و حفظ یکپارچگی تحقیقاتمان تلاش نماییم (دورو، ۲۰۰۸م.). انجام پژوهش در آموزش اغلب اصول اخلاقی را بیدار می‌کند است، زیرا شامل افراد دیگری به جز محقق می‌باشد (مرکز آموزش ملی علوم، ۲۰۱۲م.).

تاریخچه پژوهش‌های آموزشی چندان طولانی نیست، اما ایده‌های (مدل‌ها، تئوری‌ها) آن بر تفکر و عملکرد آموزشی تأثیر داشته است. «استن هاوس» پژوهش آموزشی را این‌گونه تعریف کرده است: فعالیتی نظام‌مند در جهت مهیا نمودن دانش یا افزودن به درک دانش موجودی که مرتبط با بهبود اثربخشی آموزشی است (ولینگتون، ۲۰۰۰م.).

انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا پژوهش آموزشی را این‌گونه تعریف می‌کند: پژوهش آموزشی عرصه‌ای کاوشی با هدف پیشبرد فرایندهای آموزش و یادگیری و تدوین ابزارهای لازم جهت حمایت از این کوشش‌هاست. هدف

پژوهشگران آموزشی، توصیف، درک و تشریح چگونگی رخدادن یادگیری در طول چرخه زندگی و چگونگی تأثیرگذاری فرایندهای رسمی و غیررسمی آموزش بر یادگیری، اکتساب و ظرفیتی است که منجر به زندگی‌ای مولد می‌گردد، می‌باشد. هدف پژوهش آموزشی، ایجاد دانشی ژرف و تجمعی در مورد فرایند مهم انسانی و اجتماعی برای افراد، گروه‌ها و جوامع بزرگتر است.

دو رویکرد در پژوهش‌های آموزشی وجود دارد اولین رویکرد، رویکرد پایه یا رویکرد پژوهش آکادمیک می‌باشد و دومین رویکرد پژوهش کاربردی است. رویکرد اول بر جستجوی حقیقت تئوری آموزشی تمرکز دارد. در رویکرد دوم، پژوهشگر به دنبال یافتن راه حلی برای مشکلات آموزشی موجود می‌باشد (اندرسون، ۱۹۹۸م.) (لودیکو، ۲۰۱۰م.).

پژوهش آموزشی به روش‌های گوناگونی که در آن افراد جنبه‌های مختلف آموزش را ارزیابی می‌کنند که شامل یادگیری دانشجو، روش‌های تدریس، تربیت معلم، و پویایی کلاس درس می‌باشد، اشاره می‌کند که البته به اینها محدود نمی‌گردد (لودیکو، ۲۰۱۰م. و اندرسون، ۱۹۹۸م.). نگرانی رو به رشدی در عرصه پژوهش آموزشی وجود دارد که رویکردهای معاصر به روش شناسی، برخی از اصول اخلاقی را دگرگون کرده و در نتیجه، کل رشته تحقیقات آموزشی را به بی احترامی کشانده است. همانطور که «نیکسون و همکاران» اشاره کرده‌اند: «تحقیقات آموزشی، مانند تمام فعالیتهای آموزشی، به طور سیاسی عقب رانده شده و به طور ارزشی اشباع شده است.» «نیکسون و سایکز» اشاره کرده‌اند که تحقیقات آموزشی معرفت شناسانه پایه در مبانی اخلاقی عمل آموزشی دارند (گالاگر، ۲۰۰۵م.).

ویژگی متمایز پژوهش آموزشی از علوم اجتماعی، تمرکز پژوهش آموزشی است، پژوهش آموزشی شامل استفاده از منابع ذهنی علوم اجتماعی و به کارگیری آنها در نهادها و عملکردهای آموزشی است (لینگارد، ۲۰۱۰م).

به طور کلی علوم اجتماعی و به ویژه پژوهشگران آموزشی نسبت به رعایت اخلاقیات و نیاز به کدهای رفتار اخلاقی که به طور جهانی قابل قبول باشند، در سال‌های اخیر آگاه‌تر شده‌اند. این توجه تازه کشف شده بخشی ناشی از انتقاد از روش‌های نوآورانه پژوهش معاصر و ترس از این‌که، آنها ممکن است در تقابل با برخی از اصول اساسی اخلاقی باشند، می‌باشد (گالاگر، ۲۰۰۵م).

پژوهش آموزشی همیشه تا آن‌جایی مدافع پژوهش است که پژوهش به طور اجتناب ناپذیری برخی دیدگاه‌های سیاسی اخلاقی را ارتقا بخشد. به خصوص پژوهشگران آموزشی باید به خاطر بسپارند که پژوهش آموزشی اغلب با جمعیت دانشجویان داوطلب سر و کار دارد و نتایج پژوهش اغلب به طور مستقیم بر تجربیات تحصیلی این افراد و فرصت‌های آموزشی‌شان تأثیر می‌گذارد (کنس، ۱۹۹۹م). هدف پژوهشگران آموزشی گسترش دانش و درک در تمامی زمینه‌های فعالیت‌های آموزشی و از تمامی دیدگاه‌ها از جمله دانشجویان، آموزگاران، سیاست‌گذاران و عموم مردم است (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م). پژوهشگران آموزشی اغلب امیدوارند که دانش جدیدی که تولید نموده‌اند به بهبود عملکرد و سیاست آموزشی و نیز بهتر شدن رفتار با دانشجویان کمک خواهد کرد (کنس، ۱۹۹۹م).

مروری بر مطالعات انجام شده، به ویژه در ایران، بیانگر این است که بیشترین توجه به اخلاق پژوهش در حوزه علوم پزشکی می‌باشد (خالقی، ۱۳۸۷ش)، در حالی‌که به نظر می‌رسد اخلاق پژوهش در حوزه پژوهش‌های آموزشی نیز از

اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و کم اهمیت‌تر از پژوهش‌ها در حوزه علوم پزشکی نمی‌باشد. کشورهای نظیر بریتانیا و امریکا، کدها و ملاحظات اخلاقی را برای پژوهش‌های آموزشی تدوین نموده‌اند و این کدها در طی سال‌ها بازنگری و اصلاح گردیده‌اند تا بتوانند مشکلات و معضلات اخلاقی جدیدی را که پژوهشگران با آنها مواجه شده‌اند را پوشش دهند. هدف این راهنماها، قادر ساختن محققان در وزن دهی به تمامی جنبه‌های فرایند انجام پژوهش آموزشی در هر زمینه معینی (از پروژه‌های پژوهشی دانشجویی گرفته تا پروژه‌های سرمایه‌گذاری وسیع‌الطیف و به منظور کسب موقعیت اخلاقی قابل قبولی که اقدامات آنها قابل توجیه و بی نقص گردد) است (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م).

## روش

در این مقاله مروری برای پیشنهاد ملاحظات اخلاقی در زمینه پژوهش‌های آموزشی، متون مرتبط با ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی که در طی سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۱۳ منتشر شده‌اند و با استفاده از کلمات کلیدی ملاحظات اخلاقی، پژوهش آموزشی، راهنمای اخلاقی در منابع کتابخانه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی همچون Eric, Medline و موتورهای جستجو نظیر Google Scholar جستجو و مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

با توجه به اینکه هدف پژوهش حاضر ارائه ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی است، بیان اصول اخلاقی تدوین شده توسط انجمن‌هایی نظیر انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا (BERA) و انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا (AERA) می‌تواند به عنوان راهنمایی در تدوین اصول اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی در سیستم آموزشی ما مورد استفاده قرار بگیرند.

### اصول اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی

اخلاقیات و دستورکار به عنوان عامل مهمی در تولید داده‌ها توسط محقق، شناسایی شده‌اند (گیت، ۲۰۱۱م.).

اصول اخلاقی، پژوهشگران و به ویژه افراد با کارکردهای خاص را در سطح جامعه ملزم می‌کند که اصولی رفتار کنند؛ زیرا هر قدر مسئولیت‌ها مهم‌تر و جدی‌تر باشد، تکلیف‌های ناشی از رعایت اصول اخلاقی و اخلاقیات بیشتر است (امین، ۱۳۸۹ش.).

### اصول اخلاقی مرتبط با شرکت کنندگان در پژوهش

استفاده از انسان‌ها به عنوان آزمودنی‌های پژوهش، در بین پژوهشگران متداول است. مراد از آزمودنی انسانی، افرادی هستند که پژوهش به نوعی بر اساس مشارکت این افراد و اطلاعاتی که (به روش مصاحبه، پرسشنامه و ...) در اختیار می‌گذارند، شکل می‌گیرد (خالقی، ۱۳۸۷ش.). شرکت کنندگان در پژوهش آموزشی ممکن است افراد فعال و یا منفعلی در فرآیند پژوهش باشند، آنها ممکن است در روند تحقیقات همکاری کنند و یا همکار باشند و یا بخشی از زمینه باشند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م.). محققین باید اصول اساسی خاصی را در زمان انجام هرگونه تحقیقی که با نمونه‌های انسانی سرو کار دارند، را لحاظ نمایند (استروبرت، ۱۳۸۹م.).

چندین اصل اخلاقی در رابطه با شرکت کنندگان در پژوهش‌های آموزشی، بر این پژوهش‌ها حاکم است، این اصول شامل این موارد می‌باشد: رضایت آگاهانه داوطلبانه، حق انصراف از پژوهش، افشای اطلاعات، حریم خصوصی/راز داری-

محرمانگی، اجتناب از آسیب رساندن، اجتناب از تبعیض، عدم استثمار، ضرر ناشی از مشارکت در پژوهش.

### رضایت آگاهانه داوطلبانه

یک اصل کلیدی در انجام تحقیقاتی که در آن مردم، افراد مطالعه می‌باشد، رضایت آگاهانه است (مرکز آموزش ملی علوم، ۲۰۱۲م). رضایت آگاهانه جایگاه مهمی در متون اخلاقی دارد (بورگس، ۲۰۰۵م)، مفهوم رضایت آگاهانه یکی از اصول پایه‌ای تحقیقات علمی بر روی سوژه انسانی است (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م). اکثر منابع مرتبط با اخلاق پژوهش، به رضایت مشارکت کنندگان قبل از شروع پژوهش، اشاره داشته‌اند. کسب رضایت آگاهانه داوطلبانه تحت شرایطی است که در آن شرکت کنندگان درک و موافقت خود را برای مشارکت بدون هیچ گونه فشار، قبل از تحقق گرفتن جریان پژوهش اعلام نمایند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م).

در پژوهش آموزشی، پژوهشگران آموزشی هیچ پژوهشی را بدون اخذ رضایت آگاهانه از شرکت کنندگان در آن پژوهش و یا قییم قانونی آنان آغاز نمی‌کنند و رضایت آگاهانه پس از ارائه اطلاعات کافی و قابل درک در خصوص هدف و شیوه انجام پژوهش به شرکت کنندگان ارائه می‌گردد. در مواردی که پژوهش بر روی شرکت کنندگان آسیب پذیر یا گروه‌های خاص انجام می‌گیرد بایستی کلیه اقدامات لازم به منظور اطمینان از داوطلبانه بودن شرکت آنان در پژوهش انجام گیرد و این اطمینان حاصل گردد که رضایت شرکت کنندگان آزادانه و آگاهانه بوده و از روی اجبار نبوده است (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م).

### حق انصراف

بر طبق این اصل محققان حق هر شرکت کننده برای خروج از پژوهش را به هر یا هیچ دلیلی و در هر زمان، را به رسمیت می‌شمارند و شرکت کنندگان را از این حق مطلع می‌کنند. محققان از هیچ نوع اجبار یا فشاری برای متقاعد کردن شرکت کنندگان به تعامل مجدد با کار استفاده نمی‌کنند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.) و شرکت کنندگان در هر مرحله از پژوهش حق انصراف از شرکت در آن پژوهش را دارند.

### افشاء اطلاعات

محافظت از رضایت آگاهانه داوطلبانه شرکت کنندگان هنجار قابل ملاحظه‌ای برای انجام پژوهش است که قبل از انجام پژوهش در نظر گرفته می‌شود. بنابراین پژوهشگران شرکت کنندگان را اغفال نمی‌کنند، مگر آن که طرح تحقیق‌شان به طور خاصی برای حصول اطمینان در این مورد که داده‌های مناسب جمع‌آوری و یا این که رفاه محققان در معرض خطر قرار گرفته باشد، نیازمند این مورد باشد (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م.).

### حریم خصوصی / راز داری - محرمانگی

اساس فلسفی اخلاق پژوهش، در نهایت، بر این حقیقت استوار است که پژوهش، نیاز دارد افرادی که قرار است در آن شرکت کنند، اطلاعات خود را با پژوهشگر به اشتراک بگذارند؛ اطلاعاتی که اغلب، بسیار خصوصی و شخصی است (خالقی، ۱۳۸۷ش.).

در یک تعریف از «حریم خصوصی» آمده است: چیزی خصوصی نامیده می‌شود که فرد بتواند دسترسی به آن را در مهار خود داشته باشد و حمایت از حریم خصوصی یعنی حمایت از فرد در مقابل دسترسی دیگران به چیزهای خصوصی‌اش، بدون خواست وی (شهریاری، ۱۳۸۶ش). برای حفظ حریم خصوصی افراد، از دو روش ناشناسی و محرمانگی استفاده می‌شود؛ چرا که لازمه حمایت از حریم خصوصی، ناشناسی و محرمانگی است و مهم‌ترین عاملی که مانع جذب پاسخگویان و آسایش خاطر آنان می‌شود، حفظ هویتشان است. رفتار محرمانه و ناشناس با داده‌های شرکت کنندگان به عنوان هنجاری برای انجام پژوهش در نظر گرفته شده است (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م). حریم خصوصی و محرمانگی، از لحاظ معنایی متفاوت‌اند. ناشناسی به این معنا است که پژوهشگر و افرادی که نتایج پژوهش وی را می‌خوانند، راهی برای شناسایی افراد مشارکت کننده در پژوهش نداشته باشند و به هیچ وجه، نشانه‌ای برای شناسایی مشارکت کنندگان در پژوهش وجود نداشته باشد. محرمانگی به این معناست که پژوهشگر، هویت پاسخ دهندگان را می‌داند اما قول می‌دهد که هرگز آن را فاش نکند (خالقی، ۱۳۸۷ش).

در پژوهش‌های آموزشی، محققان آموزشی حریم خصوصی شرکت کنندگان را به عنوان یک حق به رسمیت می‌شمارند و آنها را از حقوق خود در مورد محرمانه بودن و گمنامی‌شان آگاه می‌سازند، مگر این که آنها یا قیم آنها و یا مسؤولان دیگر، به طور خاص و با کمال میل حاضر به چشم پوشیدن از این حق باشند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م). در شرایطی که محققان از اطلاعات منتشر شده در سطح عمومی استفاده می‌کنند و یا پژوهش آنان مبتنی

بر مشاهده فعالیت‌هایی خواهد بود که در عرصه عمومی انجام می‌گیرند، محرمانگی اطلاعات ضروری نیست (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

### اجتناب از آسیب رساندن

آسیب رساندن بدین معنا است که صدمه‌ای به مشارکت کنندگان حتی اگر به صورت داوطلبانه شرکت کرده‌اند، وارد نشود (خالقی، ۱۳۸۷ش.). می‌توان گفت بارزترین آسیب برای مشارکت کننده، افشای اطلاعاتی است که وی در اختیار پژوهشگر قرار داده است و ممکن است حریم خصوصی، زندگی خانوادگی و روابط اجتماعی وی را به مخاطره بیندازد (خالقی، ۱۳۸۷ش.). پژوهشگران آموزشی پیش بینی‌های لازم به منظور اجتناب از آسیب رساندن به دیگران در طی کار حرفه‌ای‌شان را می‌کنند. این پژوهشگران هنگامی که عوارض غیر قابل پیش بینی و نامطلوب رخ دهد، اقدامات ضروری و فوری برای کاهش آسیب را انجام می‌دهند، حتی اگر لازم به خاتمه فعالیت باشد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

بیلا افشار، مریم حسینی، محمود عباسی

### اجتناب از تبعیض

وظیفه پژوهشگران آموزشی است که در هیچ فعالیتی که بر مبنای تبعیض نژادی، قومی، فرهنگی، ملیتی، جنسی، سنی، مذهبی، زبانی، ناتوانی‌های جسمی و ذهنی، وضعیت سلامتی، وضعیت اقتصادی اجتماعی، وضعیت تأهل و یا سایر موارد قابل اطلاق شکل گرفته باشد، شرکت نکنند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.). پژوهشگران آموزشی به هر فرد درگیر در فرایند پژوهش به طور اخلاقی احترام می‌گذارند و این احترام اخلاقی هم باید برای خود محققان و هم برای افراد

شرکت کننده در این پژوهش به طور مستقیم یا غیر مستقیم اعمال گردد (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م).

### عدم استثمار

پژوهشگران برای دستیابی به منافع شخصی، اقتصادی و یا حرفه‌ای، افرادی را که نسبت به آنان به طور مستقیم یا غیرمستقیم از جایگاه بالاتری برخوردارند، مثل دانشجویان، کارکنان، شرکت‌کنندگان در پژوهش و افراد تحت نظارت خود را وادار به انجام کاری نمی‌کنند و به طور مستقیم نظارت و ارزیابی افرادی را که با آنان رابطه عاطفی یا خانوادگی دارند را نمی‌پذیرند (انجمن پژوهش‌های آموزشی آمریکا، ۲۰۱۱م).

### ضرر ناشی از مشارکت در پژوهش

محققان به شرکت کنندگان (یا سرپرستان خود و یا دیگرمسئولان) هر گونه ضرر قابل پیش بینی ناشی از فرآیند و یا یافته‌های پژوهش را می‌شناسانند و هر گونه ضرر غیرمنتظره به شرکت کنندگان، که در طول پژوهش مطرح می‌شود، به صورت مناسب مورد توجه خود فرد و یا سرپرستان وی و یا دیگر مسئولان قرار می‌گیرد. محققان راهکارهایی برای به حداقل رساندن اثرات طرح‌هایشان که سودرسان و یا به نفع یک گروه از شرکت کنندگان بیش از دیگران می‌باشد، در نظر می‌گیرند (انجمن پژوهش‌های آموزشی آمریکا، ۲۰۱۱م).

## اصول مربوط به طراحی، اجرا و انتشار نتایج پژوهش

### الف) طراحی و اجرای پژوهش

پژوهشگران آموزشی اصول اخلاقی در طراحی- اجرا و انتشار نتایج پژوهش خود رعایت می‌کنند. آنان در طراحی و اجرای پژوهش احتمال دستیابی به هر گونه نتایج نادرست را به حداقل می‌رسانند و در هنگام طراحی پژوهش توجهات لازم برای حفظ حقوق شرکت کنندگان اعمال می‌گردد. برای طراحی و اجرای پژوهش ملاحظات قانونی کافی نیز مد نظر قرار می‌گیرد. مسئولیت رعایت ملاحظات اخلاقی در حین پژوهش بر عهده محقق اصلی است و در عین حال هر یک از افراد درگیر در فرایند پژوهش نیز نسبت به رعایت نکات اخلاقی در حوزه کاری خود مسئول هستند.

در هنگام طراحی پژوهش محقق، ترجیحاً از شرکت کنندگانی استفاده می‌کند که نسبت به آنان رابطه دیگری مانند رابطه استاد شاگرد، رئیس و مرئوس، داشته باشد. در غیر این صورت مطالعه به نحوی طراحی و اجرا می‌شود که نسبت به داوطلبانه بودن شرکت افراد در پژوهش و عدم اجبار آنان اطمینان حاصل گردد. به علاوه در چنین شرایطی مسئولیت محقق در خصوص حفظ محرمانه اطلاعات جمع آوری شده و عدم استفاده از این اطلاعات در سایر روابط کاری دو چندان می‌باشد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

### استفاده از مشوق‌ها

پژوهشگران آموزشی نایستی ما به ازاء مالی یا هدیه غیر نقدی بیش از حد متعارف به شرکت کنندگان در پژوهش پیشنهاد دهند، به نحوی که این شیوه جبران منجر به تطمیع فرد برای شرکت در پژوهش گردد به ویژه زمانی که فرایند

تصمیم‌گیری فرد تحت تأثیر قرار گیرد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱ م). استفاده از مشوق‌ها برای تشویق مشارکت باید با حسن نیت باشد و باید از انتخاب‌هایی که دارای اثرات نامطلوب می‌باشد اجتناب کنند. همچنین باید اذعان کرد که استفاده از مشوق‌هایی در طراحی و گزارش پژوهش ممکن است مشکل‌ساز باشد، به عنوان مثال در جایی که استفاده از آن‌ها به طور بالقوه موجب ایجاد تورش در نمونه‌گیری و یا در پاسخ‌های شرکت‌کنندگان می‌شود (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱ م).

### موافقت نامه‌های کتبی

در هر پژوهشی که توسط گروه یا ارگانی حمایت مالی گردد، پژوهشگر موظف به رعایت استانداردهایی در این زمینه می‌باشد. حامی پژوهش هر شخص و یا ارگانی است که سرمایه‌گذاری مالی پژوهش را انجام می‌دهد (به عنوان مثال یک مؤسسه خیریه و یا یک ارگان دولتی) و یا از طریق دادن اجازه و امکان دسترسی به داده‌ها و شرکت‌کنندگان پژوهش را تسهیل می‌کند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱ م). موافقت نامه‌های کتبی، هنجاری را برای بودجه پژوهش یا سفارش دهنده پژوهش در نظر گرفته‌اند. آنها حداقل هدف پژوهش، روش‌های مورد استفاده قرار گرفته در پژوهش، هر گونه شرایط دسترسی به داده‌ها یا شرکت‌کنندگان، مالکیت داده‌ها، حق محققان برای انتشار، الزامات مورد نیاز برای گزارش دهی و انتشار، ضرب العجل برای اتمام کار و محاسبات برای استفاده از بودجه را پوشش می‌دهند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱ م).

**ب) انتشار نتایج**

پژوهشگران آموزشی نسبت به نحوه انتشار یافته‌های پژوهش خود مسؤول هستند و انتشار، نتایج و یافته‌ها به نحوی کامل و بدون حذف اطلاعات مرتبط منتشر می‌گردد. آنان متعهد می‌شوند که استانداردهای اخلاقی را در روند انتشار، داوری و ویرایش مطالب علمی رعایت نمایند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

**انتشار**

حق محققان برای انتشار یافته‌های تحقیقات خود به طور مستقل و تحت نام خود به عنوان هنجاری برای تحقیقات اسپانسر شده در نظر گرفته شده است و این حق نباید نادیده گرفته شود و یا به طور غیر معقولی تکذیب گردد. این حق به تعهد محققان جهت اطمینان حاصل شدن در این مورد که یافته‌های خود را در حوزه عمومی و به طور معقول در دسترس دست اندرکاران و سیاست‌گذاران آموزشی، والدین، دانش آموزان و عموم مردم قرار می‌گیرد، مرتبط است (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م.). قابل ذکر است که هرگونه محدودیتی در مورد حق انتشار باید در همان قرارداد اولیه پژوهش قید شود (خالقی، ۱۳۸۷ش.).

**تألیف**

تألیف نشریات شامل لیستی از هر شخصی است که سهمی اساسی و قابل شناسایی در فرایند پژوهش دارد. وضعیت تحصیلی و یا شاخص‌های دیگری از ارشدیت نباید مؤلف اول را تعیین کند، بلکه مقام نویسندگی باید منعکس کننده

رهبری نسبی و همکاری محققان مربوطه باشد (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م.).

### مالکیت معنوی - حق پدید آوردندگی

تمامی افرادی که در تولید یک محصول علمی مشارکت مؤثر داشته‌اند، به عنوان صاحب آن اثر شناخته می‌شوند و نام آنان در هنگام انتشار نتایج قید می‌گردد. پژوهشگران تنها مسؤولیت و مالکیت معنوی پژوهش‌هایی را می‌پذیرند که خود در شکل‌گیری آن‌ها نقش داشته‌اند، نویسنده مسؤول و ترتیب اسامی نویسندگان یا سایر همکاران بر اساس نقشی که در پژوهش داشته‌اند مشخص می‌شود و ملاک برای نحوه قرارگیری اسامی نویسندگان را در ابتدای فرایند نگارش نتایج مشخص می‌گردد. دانشجو معمولاً در مقالات و گزارشاتی که از پایان نامه او استخراج می‌گردد به عنوان نویسنده اصلی شناخته می‌شود. بسته به سیاست‌های سازمان متبوع دانشجو می‌تواند نویسنده اول یا مسؤول باشد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی

### اصول اخلاقی مرتبط با پژوهشگران آموزشی

جدا از اصول اخلاقی حاکم بر فرایند پژوهش که باید از سوی پژوهشگر در ارتباط با مشارکت کنندگان و طراحی، اجرا و انتشار نتایج پژوهش مورد توجه قرار گیرد، اصول اخلاقی دیگری نیز در رابطه با پژوهشگر آموزشی لازم است. این اصول اخلاقی به دو دسته رفتارهای شایسته و رفتارهای ناشایست تقسیم می‌گردند.

## الف) رفتارهای شایسته

پایبندی به استانداردها

پژوهشگران آموزشی به استانداردهای ممکن و مستدل در تحقیق، آموزش، عمل و ارائه خدمت پایبندند و بر مبنای دانش منتج از علم و صلاحیت حرفه‌ای و با صداقت و یکپارچگی حرفه‌ای فعالیت می‌نمایند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

توانمندی

پژوهشگران آموزشی، تحقیق، تدریس، عمل و ارائه خدمت را تنها در محدوده صلاحیت خود و مبتنی بر آموزش‌هایی که دیده‌اند، مهارت‌هایی که کسب کرده‌اند و یا تجربه مناسب حرفه‌ای انجام می‌دهند. آنان نسبت به دانش روز و اطلاعات حرفه‌ای در حوزه کاری خود اشراف داشته و به کوشش مداوم برای حفظ صلاحیت حرفه‌ای متعهد می‌مانند. آنان پژوهش، تدریس و ارائه خدمت در حوزه‌های جدید و شیوه‌های خلاقانه را تنها با تکیه بر دانشی که منجر به کسب صلاحیت عمل در این حوزه‌ها شده باشد، انجام می‌دهند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

استفاده بجا از تخصص

در پژوهش، تدریس، عمل و ارائه خدمت و سایر فعالیت‌هایی که پژوهشگران آموزشی انجام می‌دهند، آنجا که نیاز به معرفی دانش و مهارت آنان وجود داشته باشد و یا در مواردی که لازم باشد مورد قضاوت حرفه‌ای قرار گیرند، محدوده و میزان دانش خود را به درستی و صادقانه ابراز می‌نمایند. پژوهشگران آموزشی

هیچگونه گرانت، قرارداد، مشاوره یا همکاری با افراد یا سازمان‌هایی که استانداردهای اخلاقی را رعایت نمی‌کنند، نمی‌پذیرند و به محض اطلاع یافتن از چنین امری و چنانچه قادر به اصلاح آن نباشند همکاری خود را با آن شخص یا سازمان قطع خواهند نمود. قضاوت و ارزیابی پژوهشگران آموزشی می‌تواند بر زندگی دیگران اثر بگذارد لذا آنان ضمن وقوف بر این امر، نسبت به عوامل شخصی، اقتصادی، اجتماعی و سازمانی که ممکن است منجر به استفاده نادرست از دانش و تجربه آنان شود حساس بوده و با آن مقابله می‌نمایند. اگر از استفاده نادرست و نابجا از نتایج پژوهش خود مطلع شوند، اقدام مناسب و مستدل برای اصلاح آن انجام خواهند داد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م).

#### امانتداری

پژوهشگر موظف است منبع هر مطلبی را که از دیگران نقل می‌کند، حتی اگر نقل به معنا باشد، دقیقاً ذکر کند. رعایت حق مالکیت معنوی در بهره‌گیری از اطلاعات به دست آمده، یکی از مصادیق امانت داری است (خالقی، ۱۳۸۷ش).

#### پاسخگویی اجتماعی

پژوهشگر، همانگونه که نسبت به مشارکت کنندگان تعهد اخلاقی دارد، نسبت به جامعه نیز تعهدات اخلاقی‌ای دارد که باید به آن‌ها پایبند باشد. اخلاق پژوهش ایجاب می‌کند که پژوهشگر در ارائه صادقانه نتایج و توزیع و اشاعه آن به جامعه پژوهشی کوشا باشد. پژوهشگران، مسئولیت ویژه‌ای برای ارزیابی دقیق نتایج پژوهش خود و عرضه آن به عموم دارند (خالقی، ۱۳۸۷ش).

پژوهشگر باید نتایج پژوهشی خود را در اختیار جامعه قرار دهد تا دستاوردها و نتایج علمی او در دنیای علم، اثبات یا ابطال شود و به پیشرفت دانش کمک نماید (خالقی، ۱۳۸۷ش). محققان به دنبال عمومی نمودن نتایج حاصل از تحقیقات خود برای بهره مندی متخصصان آموزشی، سیاست گذاران و یک درک وسیع تر عمومی از سیاست و عمل آموزشی هستند. محققان آموزشی برای برقراری ارتباط یافته‌های خود، و اهمیت عملی پژوهش خود، به صورتی سر راست و روشن و در زبان مناسب برای مخاطبان در نظر گرفته شده، تلاش می‌کنند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م.).

#### اطلاع رسانی عمومی

پژوهشگران آموزشی به بالاترین استانداردهای حرفه‌ای خود در بحث ارتباط با جامعه و اطلاع رسانی عمومی پایبندند، چه این ارتباط و اطلاع رسانی از ناحیه خود آنان صورت گیرد و یا نماینده آنها. بدین منظور اقداماتی را در جهت اطمینان از صحت اطلاعات ارائه شده چه به صورت مکتوب یا شفاهی انجام می‌دهند و در ارائه عمومی دانش خود، از به کار بردن عبارات یا تعبیری که نادرست یا گمراه کننده باشند، اجتناب می‌کنند. هنگامی که از آنان برای مشاوره تخصصی یا اظهار نظر درخواست شود، چه در عرصه عمومی، رسانه و یا از سوی نهادهای دولتی و سایر مؤسسات، احتیاط‌های لازم و منطقی به عمل خواهند آورد تا اظهار نظر آنها مبتنی بر شواهد علمی بوده و در تعارض با ملاحظات اخلاقی قرار نگیرد و همچنین به هر صورتی از بروز تعارض منافع اجتناب نموده و صداقت حرفه‌ای را رعایت خواهند کرد (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م.).

## موضع گیری بی طرفانه

محققان به طور معمول یک رویکرد بی طرفانه در طراحی تحقیق، تجزیه و تحلیل و تفسیر دارند و جایی که آنها احساس می کنند که باید موضعی به جز یک موضع بی طرفانه اتخاذ نمایند، این امر باید به جهت ایجاد امنیت روشن و قابل پاسخگویی باشد (انجمن پژوهش های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م).

## ب) رفتارهای ناشایست

رفتارهای ناشایست به آسیب شناسی پژوهش نیز تعبیر شده است (خالقی، ۱۳۸۷ش)، این رفتارها شامل ساخت و تحریف اطلاعات و همچنین دزدی ادبی در پیشنهاد، طراحی و داوری طرح های تحقیقاتی و همچنین ارائه و انتشار نتایج پژوهش می باشد. «رابرت مرتون»، جامعه شناس دانشگاه کلمبیا، سرقت ادبی و دیگر اشکال رفتارهای انحرافی در پژوهش را راهی می داند که تعداد اندکی از محققان برمیگزینند تا عدم تناسب میان مطالبه اصالت علمی و قابلیت واقعی آنها به عنوان یک محقق را مرتفع کند. به عبارت دیگر، گاه تفاوت میان آنچه محققان هستند با آن چه آرزو دارند باشند، باعث انگیزش آنها برای ارتکاب سرقت ادبی و دیگر رفتارهای انحرافی مشابه می شود (خالقی، ۱۳۸۷ش).

پژوهشگران آموزشی باید از این رفتارها اجتناب نمایند و اطلاعات، منابع اطلاعاتی، یافته ها، اهداف و گواهی ها را جعل و تحریف نکنند. در انتشار و ارائه مطالب، آموزش، عمل و ارائه خدمت، به خوبی به نویسنده یا نویسندگانی که از اطلاعات و یا نوشته آنها به طور مستقیم استفاده شده است، ارجاع دهند. این موضوع شامل نتایج منتشر شده، منتشر نشده و یا الکترونیکی می باشد. در انتشار و ارائه مطالب، آموزش، عمل و ارائه خدمت زمانی که از نتایج کار دیگری استفاده

کرده‌اند، حتی اگر این استفاده مستقیم نباشد، به آن ارجاع داده و یا قدردانی نمایند و هیچگاه کار دیگری را منتشر شده، انتشار نیافته و یا به صورت الکترونیکی به عنوان کار خود ارائه ندهند (انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م).

### نتیجه‌گیری

همانگونه که بیان شد، پایبندی به اصول اخلاقی در پژوهش‌ها اهمیت زیادی دارد، به خصوص در پژوهش‌های آموزشی و با توجه به اهمیت پژوهش‌های آموزشی و تأثیر این پژوهش‌ها بر شرکت کنندگان و پژوهشگران آموزشی، پایبندی به اصول اخلاقی در این پژوهش‌ها، برای تولید پژوهشی مناسب، به دور از آسیب‌های رایج در این حوزه، اقدامی ضروری است. اگرچنین پژوهش‌هایی به شکل نامناسبی طراحی و اجرا گردند، می‌توانند باعث وارد آوردن صدمات اجتماعی و احساسی شدید به پژوهشگر و شرکت کنندگان در پژوهش شوند. از این رو، در نوشتار حاضر به ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی پرداخته شد و اصولی ارائه گردید. این اصول در سه بعد، شرکت کنندگان (شامل: رضایت آگاهانه داوطلبانه، حق انصراف از پژوهش، افشای اطلاعات، حریم خصوصی/ راز داری - محرمانگی، اجتناب از آسیب رساندن، اجتناب از تبعیض، عدم استثمار، ضرر ناشی از مشارکت در پژوهش)، طراحی، اجرا و انتشار نتایج پژوهش (موافقت نامه‌های کتبی، انتشار، تألیف، مالکیت معنوی - حق پدیداورندگی) و پژوهشگر آموزشی (در درو بخش رفتارهای شایسته و ناشایست) مورد بحث قرار گرفت. همانطور که اشاره شد انجمن‌های کشورهای نظیر بریتانیا و امریکا، اصول و استانداردهایی را در این زمینه ارائه نموده‌اند (انجمن پژوهش‌های آموزشی بریتانیا، ۲۰۱۱م. و انجمن پژوهش‌های آموزشی امریکا، ۲۰۱۱م). در کشور ما، به نظر می‌رسد کمیته یا نهاد

خاصی که به تدوین و اجرای استانداردهای اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی بپردازد، شناخته شده نیست.

بر طبق یافته‌های ما لزوم وضع اصول و دستورالعمل‌های حرفه‌ای و در صورت لزوم وضع قوانین و مقررات بیش از پیش برای جلوگیری از انحرافات احتمالی در مسیر پژوهش ضروری به نظر می‌رسد. قابل ذکر است که این اصول و قوانین باید در طی سال‌ها بازنگری گردیده و در اختیار پژوهشگران آموزشی قرار گیرد تا آنها راهنمایی برای مسائل جدید اخلاقی که در فرایند پژوهش‌شان با آنها مواجه می‌شوند در اختیار داشته باشند.

انجام پژوهش، زیر نظر کمیته‌های اخلاق پژوهش (که از سوی دانشگاه‌ها، مؤسسات و نهادهای مرتبط با حوزه پژوهش‌های آموزشی ایجاد شده‌اند)، ضروری به نظر می‌رسد. در پایان، ایجاد چنین کمیته‌هایی به منظور سر و سامان دادن به وضعیت اخلاق پژوهش در ایران نیز پیشنهاد می‌شود. پیشنهاد می‌شود دانشگاه‌ها، مؤسسات و نهادهای مرتبط با حوزه پژوهش و انجمن‌های علمی، در امر تدوین اصول و قوانین اخلاقی در پژوهش‌های آموزشی، اقدام نمایند و همچنین، به رسیدگی و نظارت بر مواردی که پژوهش آموزشی غیراخلاقی صورت می‌گیرد، بپردازند.

## فهرست منابع

## منابع فارسی

- خالقی، نرگس. (۱۳۸۷ش). اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۱ و ۲.
- استراریت، کارپنتر. (۱۳۸۹ش). تحقیقات کیفی در پرستاری. نشر سالمی.
- رنجبر. (۱۳۸۷ش). روش تحقیق و مآخذشناسی. انتشارات اساطیر.
- صراطی شیرازی، منصوره. (۱۳۹۱ش). اخلاق در پژوهش. نشر تخت جمشید.
- شمالی، محمدعلی. (۱۳۸۹ش). علم اخلاق و فلسفه اخلاق؛ تأملی درباره حوزه‌های مختلف مطالعات اخلاقی، معرفت/اخلاقی، دوره اول، شماره سوم.
- شهریاری، حمید. (۱۳۸۶ش). حریم خصوصی و جامعه اطلاعاتی. پژوهش‌های فلسفی کلامی. فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه قم. سال هشتم، شماره سوم و چهارم. صص ۱۰۱-۱۲۵.
- نعمتی، محمدعلی. محسنی، هدی سادات. (۱۳۸۹ش). اخلاق در آموزش عالی: مؤلفه‌ها، الزامات و راهبردها. پژوهشنامه اخلاق در آموزش عالی. شماره ۶۳، ص ۹.
- نوروززاده، رضا. افشار، عبدالله. رضایی، ندا. (۱۳۸۹ش). اخلاق علمی در فرایند پژوهش (بایدها و نبایدها). پژوهشنامه اخلاق در آموزش عالی. شماره ۶۳، ص ۴۷.
- امین بیدختی، علی اکبر. زارع، مریم. (۱۳۸۹ش). اخلاق در پژوهش: مفاهیم، چالش‌ها و راهکارها، پژوهشنامه اخلاق در آموزش عالی، شماره ۶۳، ص ۶۹.
- زاهدی، فرزانه. لاریجانی، باقر. (۱۳۹۰ش). کمیته‌های اخلاق در پژوهش: ضرورت ارتقای توانمندی‌ها و مهارت‌های اعضا، مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره پنجم، ویژه نامه اخلاق در پژوهش، اسفند.

منابع انگلیسی

- Anderson, Garry; Arsenault, Nancy (1998). *Fundamentals of Educational Research*. Routledge
- Beauchamp, Tom L. (1999). *Applied Ethics*. in *Macmillan Compendium philosophy and Ethics*. U S A: Macmillan Library Reference.
- BERA Ethical Guidelines 2011: [www.bera.ac.uk/guidelines](http://www.bera.ac.uk/guidelines).
- Burgess R(2005), *The Ethics of Educational Research*, Taylor and Francis in laboratory
- Code of Ethics, American Educational Research Association Approved by the AERA Council February 2011
- Drew CJ, Hardman ML, Hosp J(2008), *Designing and Conducting Research in Education*, sage publication.
- Esposito A (2012), Research ethics in emerging forms of online learning: issues arising from hypothetical study on MOOC, *electronic journal of e-leaening*. 10(3)
- Ethical principles in educational research, National Science Learning Centre - Sept 2012.
- Gallagher G (2005), An examination of ethical issues pertaining to educational research, *Level3*, May, Issue 3.
- Gillet s (2011), *The nature of educational research*, Eric online submission.
- Kenneth A, Moses. (1999), *Ethics in educational research. review of research in education*, vol 1(24).
- Lingard B, Gale T(2010), *Defining Educational Research: A Perspective of/on Presidential Addresses and the Australian Association for Research in Education*, *The Australian Educational Researcher*, Volume 37, Number 1, April 2010
- Lodico, Marguerite G.; Spaulding, Dean T.; Voegtle, Katherine H. (2010). *Methods in Educational Research: From Theory to Practice*.
- Wellington jerry. (2000), *Educational Research: Contemporary Issues and Practical Approaches*, Continuum.

یادداشت شناسه مؤلفان

**لیلا افشار:** دکترای تخصصی اخلاق پزشکی دانشکده آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

**مریم حسینی:** دانشجوی دکترای تخصصی آموزش پزشکی دانشکده آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: bahare62@yahoo.com

**محمود عباسی:** رییس مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، دانشیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران